

UOT 902

ZEYNƏB QULİYEVƏ

NAXÇIVANIN NEOLİT TAYFALARININ MƏŞĞULİYYƏTİ

Məqalədə Neolit dövrünə məxsus istehsal təsərrüfatının xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Bu məqsədlə Naxçıvanın Neolit tayfalarının əsas məşğuliyyətləri təhlil edilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, əkinçilik, maldarlıq və ovçuluq kimi əsas təsərrüfat sahələri Mezolit dövründən formalaşmağa başlamışdır. Əkinçilik sahəsində buğda, arpa, darı və digər dənli bitkilər əsas yer tutmuşdur. Bu dövrdə insanlar oturaq həyata üstünlük vermişlər. Maldarlıqda davarlardan və iribuynuzlu mal-qaradan istifadə edilmişdir. İnsanların ətə olan tələbatı ovçuluq hesabına ödənilmişdir. Maral və dağ keçisi bu sahədə mühüm yer tutmuşdur.

Bu dövrdə müxtəlif sənətkarlıq sahələri inkişaf etmişdir. Daşıqlama, sümükişləmə, duluculuq, toxuculuq kimi sənət sahələri əsas yer tutmuşdur. Naxçıvanın Neolit tayfalarının təsərrüfat və sənətkarlıq fəaliyyəti yerli xammal əsasında formalaşmışdır. Bununla yanaşı Cənubi Qafqazda və Urmiya hövzəsində yaşayan qədim tayfalarla da qarşılıqlı mədəni-iqtisadi əlaqələr mövcud olmuşdur.

Açar sözlər: istehsal təsərrüfatı, Neolit dövrü, sənətkarlıq, əkinçilik, Naxçıvan.

Bəşər sivilizasiyasının inkişafı insanların əmək fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. Şüurlü əmək fəaliyyətinin nəticəsi olan istehsal təsərrüfatı isə cəmiyyətin həyatında ən mühüm dönüş nöqtəsi olmuşdur. Tarixə “Neolit inqilabı” kimi daxil olan bu çevrilişin mənşəyi, səbəbləri və baş verdiyi şəraitin öyrənilməsi arxeologiya elminin aktual sahələrindən birini təşkil edir. Bununla bağlı olaraq, ilkin əkinçiliyin meydana çıxdığı Ön Asiya və ona yaxın olan regionlar hər zaman tədqiqatçıların daha çox diqqətini çəkmişdir. Bu baxımdan Azərbaycan ərazisindəki qədim yaşayış yerləri, o cümlədən Naxçıvan şəhəri yaxınlığında yerləşən I Kültəpə abidəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Abidə ilk dəfə 1951-1964-cü illərdə O.Həbibullayevin rəhbərliyi ilə [3, s. 133], daha sonra isə 2012-2018-ci illərdə professor V.Baxşəliyev və K.Marronun rəhbərliyi ilə geniş tədqiq olunmuşdur [1, s. 6-54]. Buradan aşkar olunan materiallar Naxçıvan ərazisində istehsal təsərrüfatının formalaşma xüsusiyyətlərinin, eyni zamanda Cənubi Qafqaz və Urmiya hövzəsi ilə əlaqəsinin öyrənilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir.

Naxçıvanda istehsal təsərrüfatının xüsusiyyətləri. Azərbaycanda, o cümlədən Naxçıvanda Neolit mədəniyyətinin özünəməxsus cəhətlərindən biri yerli istehsal təsərrüfatının formalaşması üçün əlverişli məkan kimi mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi olmuşdur. Belə ki, buğda, arpa, çovdar, paxla, kətan və digərləri ilə təmsil olunan zəngin florası və obsidian, çaxmaqdaşı, mis, sürmə və s. kimi müxtəlif xammal yataqlarına sahib olması burada məskunlaşmış qədim tayfaların istehsal fəaliyyətini şərtləndirən əsas amillər olaraq istehsal təsərrüfatının ilkin əlamətlərinin meydana gəldiyi Mezolit dövrü ilə onun inkişaf etdiyi Neolit dövrü arasındakı varisliyi də şərtləndirmişdir. Bu əlaqə vaxtı ilə Azərbaycan ərazisindəki Həsənsu [13, s. 45-49], Göytəpə [14, s. 17] və digər yaşayış yerlərindən aşkar olunan alətlərdə Mezolit dövründən gələn bəzi ənənələrin izlənilməsi ilə təsdiqlənmişdir. Bu ənənələr başlanğıcını Mezolit dövründən götürən bəzi məşğuliyyət sahələrində özünü göstərir.

Əkinçilik. Bu təsərrüfat sahəsi hər bir region üçün fərqli bazaya malik olmuşdur. Tədqiqatçılar Cənubi Qafqazdakı ilkin əkinçilik üçün buğdanın bir neçə növü, darının 2 növünün yetişdirilməsinin xarakterik olduğunu qeyd etmişlər [8, s. 15-16]. Əkinçiliyin Neolit dövrünün əsas təsərrüfat sahəsi olması regionun bir çox abidələrindən o cümlədən, I Kültəpədən aşkar edilən botaniki qalıqlar, əkinçilik alətlərinin hissələri, taxıl ehtiyatının saxlandığı çuxurlar və təsərrüfat qabları timsalında özünü doğruldur.

I Kültürdə ötən əsrdə aparılan qazıntılar zamanı aşkar olunan yumşaq (*Friticum sativum* L.), bərk (*Friticum Compostum* Dest), cırdan (*Friticum Com Compastum* Hest), sferik dənəli buğda növlərinin (*Friticum steriococum*), həmçinin darı, çılpaq dənəli (*Hordeum sativum* L) və butulka şəkilli (*Hordeum lagunculiforme*) arpa növlərinin Şomutəpə, Töyrətəpə və digər sinxron abidələrdən aşkar olunan nümunələrlə müqayisəsinə əsasən bu bitkilərin Cənubi Qafqaz regionunda tarixin erkən mərhələlərindən becərildiyi müəyyənləşdirilmişdir [4, c. 211]. Bu fikir son dövrlərin araşdırmaları zamanı yaşayış yerindən çılpaq buğda (*Triticum*), arpa (*Hordeum vulgare*) və mərcimək (*Lens culinaris*) kimi taxıl növlərinin üzə çıxarılmasında da öz təsdiqini tapmışdır [11, s. 104]. Onların becərilməsi və hazır qidaya çevrilməsi bir neçə prosesdən keçirdi: taxılın becərilməsi, yetişdikdən sonra biçilməsi, üyüdülməsi və artıq qida ehtiyatının mühafizə olunması. Taxılın becərilməsi və torpağın yumşaldılmasında ucu itilənmiş ağaclardan yaxud daş toxalardan istifadə edilmişdir. Bu tipli daş toxanın bir nümunəsi vaxtı ilə Kültürənin I təbəqəsindən tapılmışdır [3, s. 111]. Belə alətlərin bir qismi buynuz və sümükdən hazırlanmışdır. 2015-ci ildə I Kültürənin E sahəsindən tapılan buynuzun uc hissəsinin işlənmənin təsirindən cıllanması ondan toxa kimi istifadə edilməsindən xəbər verir (şəkil 1, 13). Taxılın biçilməsində oraqlardan istifadə edilirdi. Oraq dişləri çaxmaqdaşı və obsidiandan hazırlanmışdır. O.Həbibullayevin fikrinə görə, I Kültürənin Neolit təbəqəsində üzə çıxarılan obsidian lövhələrin bir hissəsi quraşdırma oraqların dişləri kimi, digər hissəsi isə ayrılıqda bıçaq kimi taxılın biçilməsində istifadə edilmişdir [3, s. 109]. Biçilmiş taxılın üyüdülməsi dən daşlarının, sürtgəclərin, yaxud həvəng daşlarının köməyi ilə həyata keçirilirdi (şəkil 1, 1-2).

Şəkil 1. Neolit dövrü sənətkarlarının hazırladığı daş və sümük alətlər (foto 1-2, 10-11, 13 – Z.Quliyeva; 3-9, 12 – V.Baxşəliyev).

Sonuncu proses – taxıl ehtiyatının mühafizəsi isə evlərin döşəməsində qazılmış xüsusi taxıl quyularının köməyi ilə həyata keçirilirdi. 2015-ci ildə Kültəpənin E sahəsindən üzə çıxarılan təsərrüfat çuxurunun diametri 45 sm olub, 3-5 sm qalınlığında sərt gil təbəqəsi ilə çevrələnmişdir. Qida ehtiyatı ayrıca qabın içərisinə yığılaraq təsərrüfat çuxurunun içərisində mühafizə edilmişdir. Bütün bu proseslər göstərir ki, Naxçıvanın Neolit tayfaları oturaq həyata üstünlük vermişlər. Bu fikir özünü daşınması mümkün olmayan iri ölçülü daş alətlərin, torpaqda qazılan təsərrüfat çuxurlarının, həmçinin böyük həcmli təsərrüfat qablarının timsalında da doğruldu.

Heyvandarlıq. I Kültəpədən tapılan çoxsaylı zooloji qalıqlar Naxçıvanın Neolit tayfalarının məşğuliyyətində ev heyvandarlığının əsas yer tutmasından xəbər verir. Lakin Keramikalı Neolitin erkən mərhələsi ilə son mərhələsi arasında bəzi fərqlər özünü göstərir. Erkən mərhələdə xırda buynuzlu heyvanlara üstünlük verilmişdir. Onlar qoyun-keçilərdən ibarət olmuşdur. Kültəpənin alt təbəqəsindən aşkar olunan əhliləşdirilmiş heyvan sümüklərinin 85%-i davarlara məxsus olmuşdur [11, cədvəl 3]. Davarların əsas yer tutması onların öyrüş yerinə aparılmasının daha asan başa gəlməsi ilə bağlı idi. Naxçıvanın dağlıq təbiəti də onların saxlanması üçün əlverişli olmuşdur.

Keramikalı Neolitin sonuna doğru iribuynuzlu heyvanların xüsusi çəkisində artım olmuşdur. Bu artım özünü I Kültəpənin zooloji qalıqlarda, həmçinin sümük alətlərdə büruzə vermişdir. 1a təbəqəsindən tapılan bizlər kiçik heyvan və quş sümüklərindən düzəldildiyi halda, 1b təbəqəsindən üzə çıxarılan nümunələr həm iri, həm də xırda heyvan sümüklərindən düzəldilmişdir [3, s. 110]. Bu dəyişiklik 2012-2018-ci illərdə aparılan tədqiqatlar əsasında hazırlanan zooloji cədvəldə də əksini tapmışdır: e.ə. VII minilliyin ikinci yarısına aid əhlilləşdirilmiş heyvan sümüklərinin 5%-i mal-qaraya aid olmuşdursa, e.ə. VI minilliyin əvvəllərinə aid zooloji qalıqların analizi zamanı bu rəqəm artaraq 15,2% olmuşdur [11, cədvəl 4]. Bu heyvanların təsərrüfatda payının artması yarımköçəri maldarlığın xüsusi çəkisinin azalması və ev heyvandarlığının mövqeyinin möhkəmlənməsi ilə bağlı olmuşdur. Kültəpənin sümük məmulatı içərisində davarlara məxsus sümüklərlə yanaşı onların yabanı əcdadlarından olan dağ keçisinin də sümüklərinə və buynuzlarına rast gəlinməsi ev heyvandarlığının yerli baza əsasında meydana gəldiyini göstərir. Mezolit dövrünün sonundan başlanan bu proses ovçuluq təsərrüfatının yüksək inkişafının nəticəsi olmuşdur.

Ovçuluq. I Kültəpədən aşkar olunan zooloji qalıqların az bir qismi vəhşi heyvan sümükləri ilə təmsil olunmuşdur. Onların içərisində dağ keçisi və maral sümükləri üstünlük təşkil edir. Ovçuluğun bu dövrdə öz mövqeyini saxlaması 2016-cı ildə E sahəsindəki şurfdan maral buynuzları və kəllələrindən ibarət sümük yığınlarının üzə çıxarılması ilə də təsdiqlənir [1, s. 65-66]. Bu, ovçuluğun qida əldə edilməsində hələ də əsas vasitə olduğunu göstərir. O.Həbibullayevin fikrincə, Neolit dövründə sürülərdə heyvanların sayı az olduğundan ət ehtiyacı məhz ovçuluq hesabına ödənilmişdir [3, s. 114]. Bu cür faktlar Mezolit dövründən Neolit dövrünə keçən təsərrüfat ənənələrinin uzun müddət davam etdiyindən xəbər verir. Neolit dövründə istehsal təsərrüfatının formalaşmasının başa çatması nəticəsində əkinçilik və maldarlıq ön plana keçsə də ovçuluğu tamamilə sıxışdırıb çıxara bilməmişdir. Bu fikir ovçuluqda geniş istifadə edilən silah qalıqları ilə də təsdiq olunur. Kültəpədən aşkar olunan ox ucluğu və digər mikrolitlər belə nümunələrdəndir. Bu tipli alətlər Azərbaycanın Damcılı, Qobustan, həmçinin Cənubi Qafqazın Çox, Darkveti və digər abidələrinin Mezolit təbəqələrindən xeyli miqdarda aşkar olunmuşdur [8, s. 15-16]. Bütün bunlar göstərir ki, Naxçıvanın Neolit tayfalarının

təsərrüfat fəaliyyəti Mezolit dövrü ənənələri əsasında formalaşmışdır. Bu ənənələr müxtəlif sənət sahələrində daha aydın əks olunmuşdur.

Daşıqlama. Naxçıvanın Neolit tayfaları müxtəlif daş növlərindən istifadə etmişlər ki, bu da onların hər bir daş növünün xüsusiyyətinə yaxşı bələd olduqlarından xəbər verir. Bazalt daşlarının səthindəki kiçik nahamarlıqlar taxıl əzilməsi üçün əlverişli olduğundan dən daşları, sürtgəc daşları məhz onlardan hazırlanmışdır (şəkil 1, 1). Neolit dövrünün atributuna çevrilən cilalı alətlər üçün isə əsas material qranit daşları olmuşdur. Onların səthinin hamarlığı daha yaxşı cilalanmasına şərait yaradırdı. Belə alətlərin Sədərək yaşayış yerinin materialları içərisində qeydə alınmış nümunələri [10, s. 1-21] yüksək ustalıqla hazırlanmışdır. Onlardan birinin uc hissəsi itilənərək balta kimi, digəri isə çəkic kimi istifadə edilmişdir. Alətlərin zərbə gücünü artırmaq məqsədi ilə enli hissələrində ağac dəstək üçün dairəvi deşik açıldıqdan sonra hər tərəfi cilalanmışdır (şəkil 1, 3-4).

Obsidian və çaxmaqdaşından əsasən mikrolit alətlərin hazırlanmasında istifadə edilmişdir. Obsidiandan hazırlanan bıçaqşəkilli lövhələr, sıyrıqcaqlar, trapes şəkilli kiçik alətlər nukleuslardan çapma yolu ilə alınır [3, s. 36]. Ovçuluqda işlədilən belə alətlərin çoxluğu, eyni zamanda bir qisminin istehsal prosesinin başa çatdırılmamış olması onların yerli istehsal məhsulu olduğundan xəbər verir. Çaxmaqdaşından hazırlanan nümunələr quraşdırma oraqların dişləri və bıçaq tipli alətlərin hissələrindən ibarətdir (şəkil 1, 10). Çaxmaqdaşları parçalandıqda iti yanlı hissələr əmələ gətirdiyi üçün təbii halında belə kəsici kimi istifadə etmək olurdu. Bununla yanaşı, həm obsidian, həm də çaxmaqdaşından hazırlanan alətlərin əksəriyyətində Mezolit dövründən gələn retuşlama ənənəsindən istifadə edilmişdir (şəkil 1, 5-9). Kültəpənin Neolit tayfalarının hazırladıqları trapesşəkilli, üçbucaq və lövhəşəkilli mikrolitlər, o cümlədən ox ucluğu Qobustanın 1-ci və 2-ci Firuz düşərgələrindən aşkar olunan mikrolitlərlə oxşar olmaqla [7, s. 36, 51, 98-99; 5, şəkil 98-99] Mezolit dövrünün primitiv daşıqlama sənətkarlığının xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Sümükişləmə. Kültəpədən aşkar olunan sümük alətləri insanların həyatındakı funksiyasına görə 2 qrupa bölmək olar. Birinci qrupa aid olanlardan daha çox məişətdə istifadə edilirdi. Bu tip alətlər bizlər, iynələr, qaşovlar, sıyrıqcaqlar və əyircəklərlə təmsil olunmuşdur. Onlar əsasən xırdabuynuzlu heyvanlar və quş sümüklərindən hazırlanmışdır. Belə alətlər heyvanların bəzən yarılmış, bəzən də bütöv halda olan lülə sümüklərinin cilalanması və uc hissələrinin itilənməsi yolu ilə hazırlanırdı. Bəzi alətlər isə çox işlənmənin təsirindən yaxşı cilalanmışdır (şəkil 1, 12). İkinci qrupa təsərrüfat alətlərini aid etmək olar. Bu tipli alətlərin hazırlanmasında buynuzlardan, bəzən də iribuynuzlu heyvanların kürək sümüklərindən istifadə edilirdi. Müxtəlif heyvan sümüklərindən hazırlanmış alətlərin sıyrıqcaq, biz, iynə, toxa, əyircək kimi çox çeşidli olması, həmçinin texnoloji və funksional xüsusiyyətləri bu dövrdə sümükişləmə sənətkarlığının inkişaf səviyyəsini əks etdirir.

Toxuculuq. Naxçıvanda toxuculuğun hələ Neolit dövründən ayrıca bir sənətkarlıq sahəsi olduğunu göstərən əsas faktlardan biri O.Həbibullayev tərəfindən yaşayış yerinin 1 a təbəqəsindən aşkar olunan əyircəklər olmuşdur. Onlar gil və sümükdən hazırlanmışdır. Saman tərkibli və qırmızı rəngli gildən hazırlanan nümunənin diametri 6 sm, qalınlığı 4,1 sm olmuşdur [3, cədvəl 33, 1]. Əyircəklərin digər nümunələri heyvanların epifizinin yarıya bölünərək ortasında dairəvi deşiklərin açılması yolu ilə hazırlanmışdır. Belə alətlər müxtəlif geyimlərin hazırlanmasına xidmət edirdi. Bunun üçün əsas xammal olaraq yundan istifadə edilirdi. Neolit dövründə davarların digər heyvanlarla müqayisədə çoxluq təşkil etməsi toxuculuğun

inkişafına zəmin yaratmışdır. Kültəpədən aşkar olunan sümük məmulatı içərisində rast gəlinən iynəyə bənzər bizlər də insanların məişətində toxuculuğun əhəmiyyətli yeri olmasından xəbər verir. Bu sahənin daxilində də 2 istiqamət özünü göstərir. Əgər birinci istiqamət insanların geyimlərini əhatə edirdisə, ikinci istiqamət evlərin döşənməsi ilə bağlı olmuşdur. Kültəpənin D və E sahələrindən üzə çıxarılan evlərin döşənməsində yanmış həsir izlərinə rast gəlinməsi həsirin qədim tayfalar tərəfindən ilkin döşənmə kimi istifadə edilməsindən xəbər verir. Həsir qalıqları E sahəsindən aşkar olunan qəbirdə də qeydə alınmışdır. Görünür, Naxçıvanın Neolit tayfaları bəzi hallarda özlərini həsirə büküb dəfn edirdilər. Bu da toxuculuğun insanların həyatındakı əhəmiyyətinin artması ilə bağlı idi.

Boyaqçılıq. Digər sənətkarlıq sahələrindən fərqli olaraq, boyaqçılıq təkcə qədim tayfaların məişətinin deyil, həm də ideologiyasının və bununla bağlı həyata keçirilən dini ayinlərin bir parçası kimi əhəmiyyətli yer tutmuşdur. Qırmızı rəngli boyaq bəzi bitkilərdən, yaxud müxtəlif süxurların əzilməsi yolu ilə əldə edilirdi. 2014-cü ildə Kültəpənin D sahəsindən aşkar olunan daş alətlərin bəzisinin üzərində qırmızı boyaq izlərinə rast gəlinməsi bu fikri təsdiq edir. Boyaqların istifadə edildiyi sahələr də müxtəlif olmuşdur. Onlardan evlərin divarlarının və döşəməsinin boyanmasında istifadə edilirdi. Keramikanın boyanmasında iki fərqli üsuldan istifadə edilirdi. Birinci üsul qabların səthinə incə gil təbəqəsinin çəkilməsi ilə həyata keçirilirdi. Qabın lazımi rəngi alması bişirilmə prosesində tamamlanırdı. İkinci üsul isə qabların səthinin qırmızı məhlulla boyanması və üzərindən digər rənglə müxtəlif ornamentlərin çəkilməsi ilə həyata keçirilirdi. Boyaq maddəsinin tətbiq olunduğu üçüncü sahə dini ayinlərlə bağlı olmuşdur. Bəzi qəbirlərdən aşkar olunan insan skeletlərinin üzərinə qırmızı oxra çəkilirdi. Bu, axirət dünyasına inamla bağlı olmuşdur. Kültəpənin Neolit dövrü ocaqlarından aşkar olunan oxra qalıqları və onlardan müxtəlif sahələrdə istifadə edilməsi Naxçıvanın Neolit tayfalarının həyatında boyaqçılıq sənətin xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir.

Dulusçuluq. Neolit dövründə meydana çıxan ən əsas sənətkarlıq sahələrindən biri dulusçuluq olmuşdur. Naxçıvanın neolit sənətkarlarının istehsal etdiyi dulusçuluq məmulatı saman tərkibli gildən lentşəkili üsulla hazırlanırdı. Yerli təbiətin gil süxurlarına uyğun olaraq, əsasən qırmızı-qəhvəyi rəngli gildən istifadə edilirdi. Keramikalı Neolitin erkən mərhələsinin dulusçuluğu ikinci mərhələdən bəzi cəhətləri ilə fərqlənir. Qabların hazırlanma keyfiyyəti onların bişirilmə dərəcəsi ilə asılı idi. Bəzi qabların kəsiyində boz təbəqənin qalması onların zəif bişirilməsinin nəticəsi olmuşdur. Keyfiyyətli hazırlanan qabların hər iki səthi cilalanır, yaxud anqoblanırdı. Bəzi qabların üzərində yapma üsulla relyef ornamentlər tətbiq edilmişdir.

İkinci mərhələdən başlayaraq dulusçuluq sahəsində qonşu regionlarla da bəzi oxşar xüsusiyyətlərə rast gəlinir. I Kültəpədən üzə çıxarılan keramikanın bir qismi boz-qəhvəyi rəngli olması baxımından Hacı-Firuz yaşayış yerinin [15, s. 99], saman üzlü olması baxımından Yanıqtəpənin Neolit materialları ilə analogiya yaradır [9, s. 35]. Bu mərhələdə Mesopotamiyanın Xalaf mədəniyyəti ilə əlaqəni əks etdirən boya naxışlı qablar istehsal edilməyə başlamışdır. Lakin Mesopotamiyanın Neolit mədəniyyətindən fərqli olaraq, Kültəpədə Keramikalı Neolitin erkən mərhələsi boya naxışlı qablarla xarakterizə olunmur. Qonşu regionlarla ortaq xüsusiyyətlər əsasən II mərhələdə-Keramikalı Neolitin inkişaf mərhələsində izlənilir.

Mədəncilik. Naxçıvan ərazisinin mis yataqları ilə zəngin olması burada hələ qədim zamanlardan mədənciliyin formalaşmasına şərait yaratmışdır. Culfa, Babək və Ordubad rayonları ərazisindəki mis yataqları bu sahədə mühüm xammal bazası olmuşdur. I Kültəpənin Neolit təbəqəsindən üzə çıxarılan mis-arsen qarışıqlı əşyalar bu fikri təsdiq edir [2, s. 20]. Tədqiqatçılar arsen filizinin əsasən Naxçıvanda Salvartı, Başkənd, Ortakənd, Paradaşdan əldə

edildiyini, ən zəngin arsen yatağının isə Culfa rayonundakı Darıdağda olduğunu qeyd etmişlər [6, s. 122]. I Kültürpədən və Cənubi Qafqazın digər abidələrindən aşkar olunan metal alətlərin tərkibində mis-arsen filizinin əsas yer tutması Neolit dövrü tayfalarının mədəncilik işini yerli xammal mənbələri əsasında formalaşdırdıqlarını göstərir.

Ticarət. Neolit dövründə ticarət əsasən müxtəlif məhsulların mübadiləsi yolu ilə həyata keçirilmişdir. Bu sahədə ən çox işlənən material olaraq obsidian mühüm rol oynamışdır. Neolit insanların məişətində və təsərrüfatında xüsusi yer tutan obsidian məmulatına olan ciddi tələbat onların müxtəlif regionlara daşınmasını zəruri edirdi. Məlum olduğu kimi, Naxçıvanda obsidian yataqları olmamışdır, lakin Kültürpə yaşayış yerində onlar xeyli miqdarda aşkar olunmuşdur. Bu fakt göstərir ki, qədim Kültürpə sakinləri bu qiymətli materialı əldə etmək üçün uzaq regionlara üz tutmalı olurdular. I Kültürpədən aşkar olunan obsidianlar yaşayış yerindən şimalda yerləşən Zəngəzur yataqlarından gətirilmişdir. V.Baxşəliyev Kültürpənin Neolit tayfalarının əsasən Göyhasar (50%) və Zəngəzur (49%) obsidianlarından istifadə etdiyini, eyni zamanda obsidian mübadiləsi ilə də məşğul olduqlarını qeyd edir [1, s. 12]. Bu fikir Arazdan cənubda yerləşən yaşayış yerlərindən aşkar olunan obsidianların əsasən Sünik yataqlarına məxsus olmasında təsdiqini tapır. Tədqiqatçılar bu faktı Sünik obsidianının Urmiya hövzəsinə Naxçıvan ərazisindən keçərək yayılması ilə izah edirlər [12, s. 1964]. Cənubi Qafqazın zəngin obsidian yataqları bu sahənin ticarət obyektinə çevrilməsinə şərait yaradırdı. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycanda uzun müddət arxeoloji qazıntılar aparən əcnəbi tədqiqatçılar da Şomutəpə-Şulaveri icmalarının özünəməxsus xüsusi obsidian ticarəti olduğunu qeyd edir [14, s. 12]. Bu dövrdə obsidian ticarəti qonşu regionlarda da genişlənməmişdir. Ön Asiyadakı istər keramikasız Neolitə aid Çayönü, Tell-Ramad yaşayış yerlərində, istərsə də keramikalı Neolitə aid Beyda II-III, V, Zaqrosda Kərim-Şəhir, Carmo, Təpə-Quran, Anadoluda Çatal-Höyük, Mesopotamiyada Umm-Dabagiya, Tell əs-Savvan yaşayış yerlərindən aşkar edilən obsidianların Van gölü ətrafındakı yataqlardan gətirilməsi [7, cədvəl 1] Neolit dövründə obsidianın əsas mübadilə vasitəsi olduğunu təsdiq edir.

Beləliklə, araşdırmalar göstərir ki, Naxçıvanın Neolit tayfalarının məşğul olduğu təsərrüfat sahələri və müxtəlif sənətkarlıq növləri Azərbaycanın Mezolit mədəniyyəti ilə sıx bağlı olmaqla yerli istehsalə söykənmişdir.

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: zeyneb.quliyeva.70@mail.ru

ƏDƏBİYYAT

1. Baxşəliyev V., Quliyeva Z., Marro C., Berthon R. Sarıaltun S. Kültürpədə arxeoloji qazıntılar (2013-2016). Bakı: Nurlan, 2017, 164 s.
2. Baxşəliyev V., Quliyeva Z., Baxşəliyev E., Həşimova T., Mehbalıyev K. Naxçıvantəpədə 2018-ci ilin arxeoloji tədqiqatları. Naxçıvan: Əcəmi, 2019, 136 s.
3. Həbibullayev O.H. Kültürpədə arxeoloji qazıntılar. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1959, 134 s.
4. Абибуллаев О.А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. Баку: ЭЛМ, 1982, 316 с.
5. Гусейнов М. Древний Палеолит Азербайджана. Баку: Текнур, 2010, 220 с.
6. Кашкай С. Полезные ископаемые Нахичеванской АССР / Нахичеванская АССР-50. Баку: ЭЛМ, 1975, с. 115-138.

7. Кушнарёва К.Х. К проблеме кавказского мезолита // Историко-филологический журнал, Ереван, 1984, № 3, с. 45-58.
8. Кушнарёва К.Х., Рысин М.Б. К проблеме неолитизации Кавказа и Передней Азии // Проблемы хронологии и этнокультурных взаимодействий в неолите Евразии (хронология неолита, особенности культур и неолитизация регионов, взаимодействия неолитических культур в Восточной и Средней Европе). СПб.: ИИМК РАН, 2004, с. 14-38.
9. Ajorloo B. The Early Neolithic Period in the Urmia Lake Region // *jocO quarterly*, v. 1, № 1, Autumn 12013, pp. 31-40.
10. Bakhshaliyev V., Seyidov A. New Findings from the Settlement of Sadarak (Nakhchivan-Azerbaijan) // *Anatolia Antiqua*, 2013, v. 21, pp. 1-21.
11. Marro C., Bakhshaliyev V., Berthon R., Thomalsky J. New light on the Late Prehistory of the South Caucasus: Data from the recent excavation campaigns at Kultepe I in Nakhchivan, Azerbaijan (2012-2018) // *Paléorient. CNRS ÉDITIONS*, 2019, v. 45, № 1, pp. 81-113.
12. Khademi N., Abedi A., Glascock M., Eskandari N., Khazaei M. Provenance of prehistoric obsidian artifacts from Kul Tepe, Northwestern Iran using X-ray fluorescence (XRF) analysis // *Journal of Archaeological Science*, 2013, № 40, pp. 1956-1965.
13. Museibli N.A. The Neolithic period Hasansu settlement // *Проблемы археологии Кавказа и Передней Азии. Неолит-поздняя бронза*. Баку, 2017, с. 42-58.
14. Nishiaki Y., Maeda O., Kannari T., Nagai M., Healey E., Guliyev F., Campbell S. Obsidian provenance analyses at Goytepe, Azerbaijan: implications for understanding neolithic socioeconomies in the southern Caucasus // *University of Oxford, archaeometry*, 2019, pp. 1-18.
15. Voigt M.M. Hajji Firuz Tepe, Iran: The Neolithic Settlement. Ph.: University of Pennsylvania, 1983, 396 p.

Zeyneb Guliyeva

OCCUPATIONS OF THE NEOLITHIC TRIBES OF NAKHCHIVAN

The paper investigated the features of the production manager of the Neolithic period. To this end, the main occupations of the Neolithic tribes of Nakhchivan were analyzed. It was noted that agriculture, cattle breeding, and hunting as the main sectors of the economy, began to form during the Mesolithic. The cultivation of wheat, barley, millet, and other cereals occupied the main place in agriculture. In this period, people preferred a sedentary lifestyle. In cattle breeding small and large cattle were used. The demand for meat of people was satisfied mainly with hunting. Deer and mountain goats played an important role in this area.

During this period, various branches of the craft were developed. Spheres of handicraft such as weaving, pottery, processing stones, and bones, occupied the main place. The economy and craft activities of the Neolithic tribes of Nakhchivan was formed on the basis of local raw materials. Along with these, there were cultural and economic ties with ancient tribes living in the South Caucasus and in the Urmia River basin.

Keywords: *industrial economy, Neolithic period, craft, agriculture, Nakhchivan.*

Зейнаб Гулиева

ЗАНЯТИЯ НЕОЛИТИЧЕСКИХ ПЛЕМЕН НАХЧЫВАНА

В статье исследованы особенности производственного хозяйства неолитического периода. С этой целью были проанализированы основные занятия неолитических племен Нахчывана. Было отмечено, что земледелие, скотоводство и охота как основные секторы хозяйства начали формироваться в период мезолита. Выращивание пшеницы, ячменя, проса и других злаков занимали основное место в земледелии. В этот период люди предпочитали оседлый образ жизни. В скотоводстве использовались мелкий и крупный рогатый скот. Спрос на мясо людей удовлетворялся в основном охотой. Олени и горные козы сыграли важную роль в этой области.

В этот период были развиты различные отрасли ремесла. Такие сферы ремесла, как ткачество, гончарное дело, обработка камня и кости, занимали основное место. Хозяйство и ремесленная деятельность неолитических племен Нахчывана формировались на основе местного сырья. Наряду с этим существовали и культурно-экономические связи с древними племенами, проживавшими на Южном Кавказе и в бассейне реки Урмия.

Ключевые слова: *производственное хозяйство, период неолита, ремесло, земледелие, Нахчыван.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Vəli Baxşəliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 15.07.2020

Son variant 12.08.2020